

FLORIAN ALTENHÖNER

Brandenburg/Havel Industrial Museum

Tajny Wywiad Zagraniczny Abwehry w latach 1919–1933

Abstract

The article analyzes the role of the Abwehr's secret intelligence service during the Weimar Republic. General information concerning the structure of the Abwehr and its activities is provided alongside the confrontation of the myths about the "Versal regulations" and nonexistence of the Abwehr. The author presents the structure of the Abwehr, and its most important sources of information are presented (agential and technical) and its cooperation with foreign intelligence services. The analysis carried out leads to the conclusion that the Abwehr were a small but appreciated organization which provided the Reichswehr with important information.

1. Zagadnienie i stan badań

W ostatnich latach wzrosło w Niemczech zainteresowanie historią służb wywiadowczych.¹ Mimo to badania dotyczące wywiadu wojskowego w latach 1900–1945 nadal charakteryzują się znacznymi lukami. Spośród różnych wojskowych służb wywiadowczych bez wątpienia najbardziej znana jest Abwehra, kojarzona przede wszystkim z jej najsłynniejszym szefem, admirałem Wilhelmem Canarisem (1887–1945). W czasach Republiki Weimarskiej była ona określana w różny sposób: Grupa Wywiadowcza (1918–1919), Grupa Abwehry

¹ Niniejszy artykuł jest tłumaczeniem poprawionej i uzupełnionej w 2021 r. wersji opracowania: Florian Altenhöner, „Augen und Ohren der Reichswehr: Der Geheime Meldedienst der Abwehr, 1919–1933,” w *Kampf um Wissen – Spionage, Geheimhaltung und Öffentlichkeit zwischen Nationalstaat und Globalisierung (1870–1940)*, red. Lisa Medrow, Daniel Münzner i Robert Radu (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2015), 194–213, https://doi.org/10.30965/9783657781447_012.

(1919–1928), Wydział Abwehry (1928–1938) – dla uproszczenia w dalszej części tekstu będziemy jednak mówić o Abwehrze. Pod pojęciem tym rozumiano pierwotnie jedynie służbę wywiadowczą Wojsk Lądowych (*Reichsheer*). Dopiero od 1928 r. Abwehra stała się wspólną służbą wywiadowczą Wojsk Lądowych i Marynarki Rzeszy (*Reichsmarine*).

Niniejsza praca ma na celu wypełnić wspomniane luki i krótko zarysować działalność Tajnego Wywiadu Zagranicznego Abwehry w czasach Republiki Weimarskiej. W terminologii Abwehry mianem tym określano pozyskiwanie informacji tajnymi środkami. Od lutego 1928 r. co do Abwehry nie stosowano już terminu „służba wywiadowcza”. W celu opisanego ogółu jej działalności należało raczej mówić o „służbie obronnej” (*Abwehrdienst*). Gdy dokonywało się rozróżnienia między wywiadem (*Spionage*) a kontrwywiadem (*Spionageabwehr*), należało określać ten pierwszy mianem „służby wywiadowczej” (*Meldedienst*) lub „tajnego pozyskiwania informacji” (*geheime Nachrichtengewinnung*).² Wprawdzie problematyka działalności Abwehry w okresie Republiki Weimarskiej została przebadana w sposób niedostateczny, możliwe jest jednak przytoczenie informacji obszerniejszych niż zwykły katalog większych lub mniejszych afer szpiegowskich. W ramach niniejszej pracy nie da się oczywiście w sposób wyczerpujący przedstawić całkosztatu działalności Abwehry. W równie małym stopniu możliwe jest dokonanie choćby w przybliżeniu pełnego przeglądu innych niejawnych działań Reichshehry. Dla przykładu, Michael Geyer wskazuje na bardzo mało przejrzyste gąszcz półlegalnych i prywatnych, nawiązywanych za pośrednictwem osób trzecich, kontaktów z zagranicą, związanych na przykład z handlem bronią albo delegowaniem doradców wojskowych.³ Poniżej poruszona zostanie wpięrw krótko kwestia ram działania Abwehry jako całości. Następnie omówiona zostanie kwestia działalności Tajnego Wywiadu Zagranicznego i wykorzystywanych przez niego źródeł. Wreszcie przedyskutowane zostanie zagadnienie wagi pozyskiwanych przez nie informacji.

Wspomniane wyżej luki z pewnością wynikają również z niesatysfakcjonującego stanu badań i zachowania źródeł. O samym Wilhelmie Canarisie napisano zdecydowanie więcej niż o całej Abwehrze okresu międzywojennego razem wziętej.⁴ W roku 1965 pisarz Gert Buchheit (1900–1978), który

² Bundesarchiv Abteilung Militärarchiv we Fryburgu Bryzgowijskim (dalej: BA-MA), Amt Ausland/Abwehr (dalej: AA/A), RW 5/195b, Abwehr-Abteilung, betr. Bezeichnung des Abwehrdienstes, Berlin, 18 III 1929 r., 59. Okólnik odnosi się do analogicznego zarządzenia z 4 II 1928 r.

³ Michael Geyer, *Aufrüstung oder Sicherheit. Die Reichsheer in der Krise der Machtpolitik 1924–1936* (Wiesbaden: Franz Steiner, 1980), 148.

⁴ Nie powstała jak dotąd monografia dotycząca Abwehry w okresie Republiki Weimarskiej. Zob. m.in. Gert Buchheit, *Der deutsche Geheimdienst. Geschichte der militärischen Abwehr* (München: Paul List Verlag, 1966), 32–42; Thomas Menzel, „Organisationsgeschichte

na zlecenie byłych oficerów Abwehry spisał jej historię, stwierdził, że źródła dotyczące Abwehry w latach dwudziestych XX w. „są bardzo, bardzo skąpe”. Faktycznie dostępnych jest niewiele dokumentów.⁵ Znajdują się one przede wszystkim w *Politischen Archiv des Auswärtigen Amtes* w Berlinie oraz *Bundesarchiv Abteilung Militärarchiv* we Fryburgu Bryzgowijskim.⁶ Oba archiwa rozpoczęły proces cyfryzacji swoich zasobów. *Militärarchiv* zdigitalizowało w całości (z niewielkimi wyjątkami) i udostępniło online zespoły RW 5 (*Amt Ausland/Abwehr*) i RW 49 (*Nachgeordnete Dienststellen und Einheiten des Amtes Ausland/Abwehr*). W *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz* w Berlin-Dahlem znajdują się dokumenty związane z działalnością niemieckich służb wywiadowczych, zwłaszcza w okresie bezpośrednio powojennym. Spośród wydanych po 1945 r. publikacji byłych funkcjonariuszy Abwehry wspomnieć należy przede wszystkim pamiętniki Oscara Reile (1896–1983), który podaje wartościowe dane dotyczące działań niemieckiego wywiadu przeciw Polsce.⁷ Niewydane pozostaje sprawozdanie z przesłuchania byłego oficera Abwehry Erwina Stolze (1891–1952), które sporządził jako sowiecki jeńiec wojenny.⁸ Ten niewielki korpus źródeł pozwala jednak – przy uwzględnieniu wyników

des Amtes Ausland/Abwehr im Spiegel der Aktenüberlieferung im Bundesarchiv/ Militärarchiv, Freiburg i. Br.,” *Militärgeschichtliche Zeitschrift (MGZ)* 67, (2008): 105–136, <https://doi.org/10.1524/mgzs.2008.67.1.105>.

⁵ BA-MA, NI Admiral Conrad Patzig Conrad, N 975/4 [dawna sygnatura: MSG 2/13020], Gert Buchheit do Conrada Patziga, b.m., 15 III 1965 r., b.p.; Zob. Winfried Meyer, „Nachhut-Gefechte. Die Arbeitsgemeinschaft ehemaliger Abwehr-Angehöriger (AGEA),” *Journal for Intelligence, Propaganda and Security Studies* 6, (2012): 56–78.

⁶ W opublikowanych materiałach źródłowych zachowały się pojedyncze odniesienia do Abwehry, np. *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945*, t. 1–75 (Baden-Baden-Frankfurt/M.–Göttingen: u.a., 1950–1995). Jedyne nieliczne dokumenty dotyczące badanego okresu zawiera: Norbert Müller i Helma Kaden, red., *Das Amt Ausland/Abwehr im Oberkommando der Wehrmacht: Eine Dokumentation* (Bremerhaven: Bundesarchiv, 2005).

⁷ Oscar Reile, *Geheime Ostfront. Die deutsche Abwehr im Osten 1921–1945* (München: Welsermühl, 1963). Choć książka ta posiada wyraźne cechy apologetyczne, jest niezastąpiona w prowadzeniu badań, ponieważ w znacznym zakresie uzupełnia braki w zachowanych aktach Abwehry, których nie są w stanie wypełnić materiały Ministerstwa Spraw Zagranicznych dotyczące wrażliwych obszarów działalności Abwehry – te które często nie przynoszą żadnych istotnych informacji. Oskar Reile (ur. 1896 – zm. 1983) – zgłosił się do służby wojskowej w 1914 r. jako ochotnik. Po wojnie pracował początkowo w gospodarstwie rolnym rodziców, a w 1921 r. wstąpił do Gdańskiej Policji Kryminalnej (*Danzige Kriminalpolizei*). Od 1922 do 1934 r. pracował nieodpłatnie jako informator placówki Abwehry w Królewcju (*Abwehrstelle Königsberg*). W latach 1934–1945 służył w Abwehrze jako oficer. W okresie od 1949 do 1961 r. był pracownikiem Federalnej Służby Wywiadowczej (*Bundesnachrichtendienst*), ostatnią sprawowaną przez niego funkcją było stanowisko szefa kontrwywiadu.

⁸ Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik w Berlinie (dalej: BStU), ZR 920 A 131, Erwin Stolze, Aufzeichnungen (Juli 1951), [Moskwa], 3–91. Stolze był pracownikiem Abwehry od 1924 do 1945 r. W 1952 r. został stracony w Związku Sowieckim.

najnowszych badań – na dokonanie rewizji obrazu Abwehry w badanym okresie. W tym zwłaszcza obecnego w starszej literaturze wspomnieniowej wizerunku Abwehry w latach dwudziestych XX w. jako małej, prawie zupełnie pozabawionej znaczenia instytucji.

2. Abwehra

W całym okresie Republiki Weimarskiej Abwehra była bardzo małą, niemal mikroskopijną organizacją w ramach niewielkiej armii, zredukowanej przez traktat wersalski do 100 tys. ludzi. Nie jest łatwo podać rzetelne dane dotyczące dokładnej liczebności obsady personalnej Abwehry. W literaturze szacuje się, że w styczniu 1933 r. liczyła ona 150 osób.⁹ Brakuje niestety rzetelnych danych na temat etatów analogicznych służb państw sąsiadujących z Rzeszą, co pozwoliłoby pozyskać wyobrażenie o tej liczbie. Po nominowaniu Adolfa Hitlera na urząd kanclerza 30 stycznia 1933 r. Abwehra szybko została rozbudowana. W czerwcu 1937 r. liczyła prawie 1 tys. pracowników, zaś w lecie 1944 r. ok. 13 tys.¹⁰

Wiele przekonań dotyczących Abwehry jest fałszywych – wywiad wojskowy nie został zakazany przez traktat wersalski. Artykuł 160 tego traktatu stanowił wyłącznie, że Wielki Sztab Generalny (*Großer Generalstab*)¹¹ miał zostać rozwiązany i nie mogły być tworzone żadne nowe podobne instytucje tego rodzaju. Tym samym zakazano nie funkcjonowania wojskowej służby wywiadowczej, lecz wyłącznie dotychczasowej jej formy organizacyjnej jako Oddziału Sztabu Generalnego. Poza tym istniała nieprzerwana ciągłość służby wywiadowczej Wojsk Lądowych z okresu I wojny światowej.¹² Stąd też fałszywe jest stwierdzenie Gerta Buchheita, iż lata między 1918 a 1920 pozostawały

⁹ Herbert Schottelius i Gustav-Adolf Caspar, „Die Organisation des Heeres 1933–1939” w *Handbuch zur deutschen Militärgeschichte*, t. 4 (Frankfurt am Main: Bernard & Graefe, 1978), 289–399, 327. Niestety bez wskazówek na temat źródła pochodzenia informacji. Liczba ta obejmuje przypuszczalnie także funkcjonariuszy wywiadu, którzy byli wykorzystywani w „służbie podsłuchowej” (*Horchdienst*), kontrolowanej przez Abwehrę II (Centrum Szyfrów). Na temat „służby podsłuchowej” patrz dalej w tekście.

¹⁰ Ibid.; David Kahn, *Hitler's Spies. German Military Intelligence in World War II* (New York: Hodder and Stoughton, 1978), 250.

¹¹ Wielki Sztab Generalny był centralnym organem dowodzenia (*Führungsbehörde*) armii pruskiej, którego istnienie zostało zakazane przez traktat wersalski. W Reichswehrze jego zadania zostały przejęte przez *Truppenamt*. Jego oficerowie byli określane jako „*Führerstabs-offiziere*”, a ich wyszkolenie analogicznie jako „kształcenie pomocników dowódców” (*Führergerhilfenausbildung*).

¹² Zob. BA-MA, *Großer Generalstab der Preußischen Armee/Oberste Heeresleitung des Deutschen Heeres*, PH 3/310, Erste Einführung in die Organisation und die Tätigkeit des Stellvertretenden Generalstabes der Armee und des Großen Generalstabes (1919) bis zur Auflösung am 30.9.1919. Między końcem 1918 r. a październikiem 1919 r. miało miejsce

„czasem bezbronności” („*abwehrlos*”).¹³ Nieprawdziwe jest również założenie, że w okresie Republiki Weimarskiej istniała tylko jedna wojskowa służba wywiadowcza. Innymi służbami wywiadowczymi Reichswehry były:

(1) Służby wywiadowcze *Reichsmarine*. W ramach Urzędu Dowództwa Marynarki (*Marinekommandoamtes*) w połowie lat dwudziestych funkcjonowało kilka placówek prowadzących działalność wywiadowczą, przy czym ich zadania nie były skoordynowane.

(2) Opierając się na doświadczeniach pasywnego oporu podczas okupacji Zagłębia Ruhry przez oddziały francuskie i belgijskie, Wojska Lądowe rozpoczęły w 1923 r. tworzenie tak zwanej *Feldjägerdienst* (FJD), ściśle tajnej jednostki, której zadaniem było prowadzenie operacji na tyłach ewentualnego agresora.¹⁴ Wprawdzie FJD miała przede wszystkim – jako integralna część *Reichsheer* – w razie inwazji walczyć z przeciwnikiem na terenie Niemiec, jednakże kilka jej oddziałów miało charakter albo tak zwanych „grup wypadowych” (*Ausfallgruppen*), których zadaniem było atakowanie z Niemiec celów na terytorium przeciwnika, albo też było jednostkami, w których skład wchodziły osoby należące do mniejszości niemieckiej na Węgrzech, w Polsce i Czechosłowacji.

(3) W roku 1920 Abwehra przekazała sprawozdawczość dotyczącą polityki wewnętrznej Wydziałowi Politycznemu (T1III) Urzędu Wojska (*Truppenamt*) pod kierownictwem Kurta von Schleichera (1882–1934).¹⁵

(4) W latach 1919–1920 istniało wiele tworzonych *ad hoc* placówek wywiadowczych przy różnych jednostkach, nie podlegających jednak Abwehrze.¹⁶

wiele zmian nazwy (*Nachrichtenabteilung*, *-sektion*, *-gruppe*) do 1 X 1919 r., gdy w *Truppenamt* utworzono Grupę Abwehry. Zob. *ibid*.

¹³ Buchheit, *Der deutsche Geheimdienst*, 32. Wypowiedź Buchheita jest grą słów, sugerującą z jednej strony nieposiadanie instytucji podobnej do późniejszej Abwehry, a z drugiej podkreślały stan bezbronności Rzeszy wobec zagrożenia militarnego.

¹⁴ Jun Nakata, *Der Grenz- und Landesschutz in der Weimarer Republik 1918–1933. Die geheime Aufrüstung und die deutsche Gesellschaft* (Freiburg im Breisgau: Rombach, 2002), w szczególności 219–225, 276–281; Rüdiger Bergien, *Die bellizistische Republik. Wehrkonsens und „Wehrhaftmachung“ in Deutschland 1918–1933* (München: De Gruyter Oldenbourg, 2012), *passim*; Matthias Strohn, *The German Army and the Defence of the Reich. Military Doctrine and the Conduct of the Defensive Battle 1918–1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), *passim*. Choć FJD nie było służbą wywiadowczą w czystej postaci, jednak ze względu na pozostawanie w jej kompetencjach rozpoznawania potencjalnych celów sabotażu za granicą wymienia się tutaj tę organizację.

¹⁵ Heinz Hürten, red., *Die Anfänge der Ära Seeckt. Militär und Innenpolitik 1920–1922* (Düsseldorf: Droste, 1979), 165 i n.

¹⁶ Patrz w szczególności Raport „«Die Tätigkeit des Staatskommissars für die öffentliche Ordnung anlässlich des Staatsstreiches am 13.3.1920» vom 16. April 1920,” w *Das Kabinett Bauer: 21. Juni 1919 bis 27. März 1920*, red. Anton Golecki, t. 1 (Boppard am Rhein: Harald Boldt,

(5) Za służbę wywiadowczą należy wreszcie uznać również Oddział Statystyczny Wojsk Lądowych (T3) w *Truppenamt*, który był bezpośrednim następcą Oddziału ds. Obcych Wojsk Lądowych w Naczelnym Kierownictwie Wojsk Lądowych (*Oberste Heeresleitung*, OHL) w czasie I wojny światowej. Dokonywano tu oceny wartości informacji dostarczanych przez Abwehrę, która była podrzędna w stosunku do Oddziału T3, jednak nie była mu podporządkowana. Według Friedricha von Boettichera, od czerwca 1920 r. szefa T3, Grupa Abwehry „nie podlegała mu wprawdzie, lecz stanowiła jego [Oddziału Statystycznego] element w nieco niejasnej formie”.¹⁷

W maju 1928 r. Abwehra była podzielona na pięć grup. Tajny Wywiad Zagraniczny tworzył Grupę I. Grupę II komórka szyfrowa (Centrum Szyfrów), która zajmowała się radiowywiadem i dekrypcją szyfrów przeciwników.¹⁸ Do zadań Grupy III należała – poza działalnością kontrywywiadowczą i ogólnymi kwestiami bezpieczeństwa – również walka z działalnością szpiegowską, a więc przenikanie do jednostek wywiadowczych przeciwnika. Grupę IV stanowiło „Archiwum i placówka gromadzenia doświadczeń”, które zbierało i oceniało doświadczenia wojenne. W Grupie V (Służba Wywiadowcza Marynarki) od 1928 r. połączono liczne jednostki wywiadowcze *Reichsmarine*. Składała się ona z referatów Tajnego Wywiadu Zagranicznego oraz Światowej Służby Wywiadowczej (*Weltnachrichtendienst*). Rozpoznanie radiowe (Służba B) pozostało w kompetencjach *Reichsmarine*.¹⁹

1980), 792–807. Na temat placówek wywiadowczych w okresie bezpośrednio po I wojnie światowej: Altenhöner, „Selective Transparency. Private intelligence services in Germany, 1918/ 1934,” w *History of Transparency in Politics and Society*, red. Jens Ivo Engels, Martin Mainka i Sandra Zimmermann (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2021), 89–103. Na temat współpracy Reichswehry z niepaństwowymi agencjami wywiadowczymi do 1933 r. zob. Altenhöner, „No license to know: Political crisis and the fragmentation and privatisation of surveillance: Germany, 1918/ 1920,” w *Private Security and Modern States: Historical and Comparative Perspectives*, red. David Churchill, Dolores Janiewski i Pieter Leloup (London: Routledge, 2020), 195–213.

¹⁷ Cytat za Menzel, „Organisationsgeschichte,” 109; Manfred Kehr, *Die Wiedereinrichtung des deutschen militärischen Attachédienstes nach dem Ersten Weltkrieg (1919–1933)* (Boppard am Rhein: Harald Boldt, 1966), 38–42. Zob. również Magnus Pahl, *Fremde Heere Ost. Hitlers militärische Feindaufklärung* (Berlin: C. H. Links, 2012). W 1931 r. Oddział Statystyczny Wojsk Lądowych (*Heeresstatistische Abteilung*, T3) ponownie przemianowano na Oddział Obcych Wojsk Lądowych – pod tą nazwą działał już za czasów I wojny światowej; Pahl, *Fremde Heere*, 58.

¹⁸ John W. M. Chapman, „No Final Solution. A Survey of the Cryptologic Capabilities of German Military Agencies, 1926–1935,” *Intelligence and National Security* 1, (1986): 13–47; David Alvarez, „Wilhelm Fenner and the Development of the German Cipher Bureau, 1922–1939,” *Cryptologia* 31, (2007): 152–163, <https://doi.org/10.1080/01611190601038225>. Centrum Szyfrów było odpowiedzialne również za opracowanie i wprowadzenie procedury dot. szyfrowania w Wojskach Lądowych.

¹⁹ Marcus Faulkner, „The Kriegsmarine, Signals Intelligence and the Development of the B-Dienst Before the Second World War,” *Intelligence and National Security* 25, (2010): 521–546, <https://doi.org/10.1080/02684527.2010.537030>.

Od 1919 r. istniały placówki Abwehry, tak zwane *Abwehrstelle*. Były one włączone w sztaby dowództw korpusów (*Gruppenkommandos*) i dywizji.²⁰ Merytoryczne działania Abwehry realizowane były głównie poprzez jej ekspozytury, ich oceną i koordynacją zajmowali się oficerowie Abwehry w Ministerstwie Reichswehry (*Reichwehrministerium*). Szczególnie na wschodniej granicy Rzeszy istniało – przynajmniej przejściowo – wiele pomocniczych placówek Abwehry (*Nebenstelle*), o których nie ma wzmianek w literaturze. Tak na przykład w I Okręgu Wojskowym w Królewcu (*Wehrkreis I*) poza placówką Abwehry w Królewcu działały również tymczasowe placówki w Gąbinie, Malborku i Olsztynie. Placówce Abwehry w Królewcu podlegali ponadto stały przedstawiciel w Wolnym Mieście Gdańsk (por. w st. spocz. Oscar Reile) oraz oficer łącznikowy w litewskiej stolicy Kownie (kpt. w st. spocz. Hans Klein). Fundament Centrum Szyfrów stanowiły utworzone w dywizjach stacje nasłuchowe. Służbowo podlegały one Inspekcji Wojsk Łączności (*Inspektion der Nachrichtentruppen*) w Ministerstwie Reichswehry oraz dywizjom, merytorycznie jednak Abwehrze. Do stacji nasłuchowych przyporządkowany był każdorazowo osobny obszar rozpoznania (*Aufklärungsgebiet*). W charakterze przykrywki w 1919 r. utworzono je we współpracy ze Związkiem Przemysłu Niemieckiego (*Reichsverband der Deutschen Industrie*) i Niemiecką Służbę Zamorską (*Deutsche Überseedienst*)²¹.

Wraz z połączeniem służb wywiadowczych Wojsk Lądowych i Marynarki Wojennej Abwehra została w 1928 r. wyłączona spod ich kierownictwa i podporządkowana bezpośrednio Ministerstwu Reichswehry. Ogólnie rzecz biorąc, krok ten oceniano jako osłabienie wyłącznie militarnego (*Nur-Militärs*) charakteru *Truppenamtu* oraz wzmocnienie zarówno urzędu ministra Reichswehry, jak również – i przede wszystkim – wojskowo-politycznych zapatrywań Wilhelma Groenera (1867–1939). Przesunięcie to zostało przypięczętowane w marcu 1929 r. utworzeniem Urzędu Ministra (*Ministeramt*) pod kierownictwem Kurta von Schleichera. W urzędzie tym Groener zgromadził wszystkie podległe mu bezpośrednio wydziały, by tym samym „umożliwić sobie większy osobisty wpływ na sprawy służbowe”²².

Z wyjątkiem roczników oficerskich (*Rangliste*) Wojsk Lądowych i Marynarki Wojennej nie istnieją właściwie żadne źródła, które umożliwiałyby

²⁰ Analiza komórek organizacyjnych Abwehry istniejących w 1928 r. zob. Menzel, „Organisationsgeschichte,” 113. Tam również dalsze informacje dotyczące ich struktury hierarchicznej. Reichswehra została podzielona na 7 dywizji piechoty i 3 dywizje kawalerii. Od 1919 r. podlegały one czterem, a od 1921 r. tylko dwóm dowództwom korpusów (*Gruppenkommandos*): 1 (Berlin) i 2 (Kassel).

²¹ Na temat *Überseedienst*: Altenhöner, „Selective Transparency,” 94–98.

²² Cytat za Johannes Hürter, *Wilhelm Groener: Reichswehrminister am Ende der Weimarer Republik (1928–1932)* (München: De Gruyter Oldenbourg, 1993), 83. Urząd ministra obejmował Adiutanturę ministra, Wydział Wehrmachtu, Abwehry i Prawny.

wgląd w osobowy skład Abwehry. Zgodnie ze stanem badań na wrzesień 2021 r. znamy 215 osób z nazwiska jako pracowników i pracowniczek Abwehry: 102 oficerów służby czynnej (47%), 60 byłych oficerów (28%), 53 pozostałych pracowników (25%). Wedle *Ranglisten* Wojsk Lądowych tylko 28 oficerów służby czynnej służących w Ministerstwie Reichswehry w okresie między 1923 a 1932 r. może być przyporządkowanych do Abwehry.²³ Z dwoma wyjątkami wszyscy ci oficerowie zostali w dalszym przebiegu swych karier awansowani na generałów.²⁴ Wyraźnie dowodzi to, że służba w Abwehrze nie była żadną przeszkodą w karierze w Reichswehrze, a od 1935 r. – w Wehrmachcie. W latach dwudziestych XX w. oficerowie służby czynnej pozostawali w Abwehrze jedynie przez około trzy lata, po czym z reguły przenoszono ich do innych zadań. Służba w Abwehrze była dla nich tylko jednym z pól pracy sztabowej. Dla przykładu, gdy płk Friedrich Gempp (1873–1927) występował z aktywnej służby jako szef Abwehry w 1927 r., miał za sobą blisko 14 lat pracy w wywiadzie wojskowym.²⁵ Tak długi okres służby był wśród oficerów tej formacji rzadkim wyjątkiem.

Między rokiem 1919 a 1932 oficerowie w st. spocz. stanowili większość pracowników Abwehry. Ponieważ jednak nie figurują oni w rocznikach oficerskich, trudno określić ich liczbę. Piastowali swoje stanowiska znacznie dłużej niż ich pozostający w służbie czynnej koledzy, dzięki czemu zapewniali ciągłość pracy Abwehry. Nie jest możliwe stwierdzenie jednolitego profilu ich kwalifikacji. Pożądane były znajomość języków obcych i doświadczenia zagraniczne. Wcześniejsza praca w wywiadzie – o ile udało się ustalić – nie była warunkiem zatrudnienia. Jedynie ułamek członków Abwehry w badanym okresie służył w czasie I wojny światowej w służbach wywiadowczych.

Nadal bardzo niewiele wiadomo o szkoleniu tych oficerów. Conrad Patzig (1888–1975), od 1932 do 1935 r. trzeci szef Abwehry, a wcześniej od 1929 r. kierownik jej Grupy Marynarki (*Marine-Gruppe*), podał, że rozpoczynając służbę, „nie miał pojęcia o Abwehrze”, a potem „uczył się od ludzi z Wojsk Lądowych”.²⁶ Służba w Abwehrze nie stanowiła elementu szkolenia oficerów sztabowych Reichswehry (tzw. szkolenia pomocników dowódców,

²³ *Rangliste des deutschen Reichsheeres. Bearbeitet im Reichswehrministerium* (Berlin: E.S. Mittler und Sohn, 1923–1932).

²⁴ Jedyne wyjątki stanowili kpt. Walter Seifert, który w 1933 r. przeszedł do nowo utworzonego Urzędu ds. Badań oraz płk Erich Tschunke, który zmarł w 1936 r.

²⁵ W kwestii biografii Friedricha Gemppa zob. Dermot Bradley, red., *Die Generale des Heeres 1921–1945*, t. 4 (Osnabrück: Biblio Verlag, 1986), 224–226. Kolejnymi kierownikami Abwehry do 1933 r. byli w okresie 1926–1931: Günther Schwantes (ur. 1881 – zm. 1942); 1931–1932: Ferdinand von Bredow (ur. 1884 – zm. 1934) i 1932–1935: Conrad Patzig (ur. 1888 – zm. 1975).

²⁶ BA-MA, Patzig Conrad, Admiral, N 975/1 [dawna sygnatura: MSG 2/12593], Gedächtnisprotokoll über die Befragung des Admirals a.D. Patzig am 18./19. Januar 1966, b.m., b.p.

Führergehilfenausbildung).²⁷ Początkowo szkolenie nowych pracowników odbywało się przypuszczalnie w formie „*training on the job*”. Nie prowadzono systematycznych szkoleń w służbie wywiadowczej. Źródła pokazują jedynie trwające maksymalnie kilka dni kursy.

Przed I wojną światową wywiad uznawany był w wojsku niemieckim za służbę niemilitarną, z którą większość oficerów nie chciała mieć nic wspólnego.²⁸ Uległo to zmianie wraz z wybuchem Wielkiej Wojny i poszerzeniem zadań wywiadu wojskowego. Trudno wypowiadać się ogólnie na temat prestiżu Abwehry w szeregach Reichswehry. Ewentualną wskazówką może tu być udział w jej kadrach oficerów wywodzących się z warstwy szlacheckiej. W Abwehrze bowiem służyło niewiele osób pochodzenia szlacheckiego. Ich udział w ogólnej liczbie oficerów Abwehry wynosił około 10% i plasował się wyraźnie poniżej średniej dla całej armii (ok. 20%).²⁹ Opierając się na wciąż jeszcze istniejącej funkcji wzorcotwórczej szlachty, przypuszczać należy, że nie tylko wśród szlachty, ale też w całym korpusie oficerskim służba w Abwehrze nie cieszyła się szczególnym poważaniem. Z o wiele większym prestiżem wiązał się na przykład przydział do kawalerii, gdzie szlachta stanowiła niemal 50% korpusu oficerskiego.³⁰

3. Tajny Wywiad Zagraniczny

W pierwszych latach Republiki Weimarskiej wojskowo-polityczna sytuacja Reichswehry była zdominowana przez klęskę z 1918 r. i jej następstwa: straty terytorialne, rozbrojenie oraz walki graniczne na Wschodzie (1919–1921). Rozpoczęta w 1923 r. okupacja Zagłębia Ruhry przez francuskie i belgijskie wojska wyraźnie uzmysłowiła politycznym i wojskowym decydom bezbronność Rzeszy. Ze względu na jej słabość militarną kierownik odpowiedzialnego „Wydziału Operacyjnego”³¹ w Ministerstwie Reichswehry stwier-

²⁷ Othmar Hackl, *Generalstab, Generalstabsdienst und Generalstabsausbildung in der Reichswehr und Wehrmacht 1919–1945. Studien deutscher Generale und Generalstabsoffiziere in der Historical Division der US Army in Europa 1946–1961* (Osnabrück: Biblio Verlag, 1999), passim.

²⁸ Altenhöner, „«Spionitis» – reale Korrelate und Deutungsmuster der Angst vor Spionen, 1900–1914,” w *Kollektive Identitäten und kulturelle Innovationen. Ethnologische, soziologische und historische Studien*, red. Werner Rammert et al. (Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2001), 77–91.

²⁹ Marcus Funck, „Schock und Chance. Der preußische Militäradel in der Weimarer Republik zwischen Stand und Profession,” w *Adel und Bürgertum in Deutschland. Entwicklungslinien und Wendepunkte im 20. Jahrhundert*, red. Heinz Reif (Berlin–Boston: De Gruyter, 2001), 127–171.

³⁰ *Ibid.*, 164. Na temat niskiej oceny jakości działań wywiadowczych Wehrmachtu zob. Pahl, *Fremde Heere*, 17 i n.

³¹ Oczywiście dawny „*Operationsabteilung*” istniał nieoficjalnie i funkcjonował pod inną nazwą jako T1 w *Truppenamt* („*Landesverteidigung*”). *De facto* był to jednak oddział/wydział operacyjny.

dził w 1924 r., że wówczas i w bliskiej przyszłości podjęcie wojny byłoby wyłącznie aktem heroizmu.³² Faktem jest, że armia znajdowała się w głębokim dysonansie między znanymi wymaganiami związanymi z jej zadaniami a rzeczywistymi możliwościami. Minister Reichswehry Groener ostrzegął w 1928 r. przed „chmurnym kukułczynem” (*Wolkenkuckucksheim*)³³, w którym Reichswehra snuła swoje plany.³⁴ W tych nacechowanych słabością militarną i niepewnością co do rozwoju wewnętrznej i zewnętrznej sytuacji politycznej latach zadania wywiadu zagranicznego polegały z jednej strony na obserwowaniu bezpośrednich zagrożeń, z drugiej zaś na gromadzeniu informacji na temat przeciwników w możliwych, względnie przyszłych wojnach. Najważniejszym obszarem operacyjnym Abwehry była Europa Wschodnia, a jego głównym punktem ciężkości – Polska. Tym samym jej działalność ukierunkowana była przede wszystkim przeciwko temu państwu, które uznawano za przeciwnika w nadchodzącej wojnie. Na temat działalności w Europie Zachodniej i na Bałkanach wiadomo niewiele. Dla przykładu brytyjska służba wywiadowcza była przekonana, że cała rzesza niemieckich dziennikarzy w Londynie w latach dwudziestych XX w. pracowała na rzecz wywiadu – założenie, które nie może zostać ani potwierdzone, ani odrzucone w oparciu o źródła niemieckie.³⁵ Jest natomiast pewne, że biuro korespondencyjne *International Press Union* w Amsterdamie prowadziło działalność na rzecz Abwehry.³⁶

Abwehra gromadziła informacje na temat obcych sił zbrojnych, ich liczebności, sprzętu, dyslokacji oraz siły bojowej. O wiele trudniejsze do określenia były koncepcje związane z użyciem sił zbrojnych, jak na przykład plany operacyjne lub zamiary polityczne. Podkreślić należy, że Abwehra była zainteresowana nie tylko informacjami natury czysto militarnej. Nauczką z I wojny światowej było również zrozumienie wymagań związanych z prowadzeniem nowoczesnej wojny: wszystkie obszary społeczne były istotne dla jej prowadzenia, a tym samym również dla służby wywiadowczej.³⁷ W swym referacie na temat szpiegostwa gospodarczego z 1930 r.

³² Cytat za: Strohn, *The German Army*, 151.

³³ Nawiązanie do komedii *Ptaki* Arystofanesa, w której „Chmurny Kukułczyn” był nazwą mitycznego, podniebnego miasta. Symbol idealistycznych, utopijnych planów.

³⁴ Hürter, *Wilhelm Groener*, 92.

³⁵ Zob. akta niemieckiego kontrwywiadu w The National Archives, Kew (dalej: TNA), KV 3/167–169. „The German Press Service in England”.

³⁶ Bundesarchiv Abteilung Berlin-Lichterfelde (dalej: BAB), Oberreichsanwalt beim Reichsgericht, R 3003/9539 (7 J 88/ 26), Abwehrgruppe an den Oberreichsanwalt, Berlin, 21 VI 1926 r., 6–9.

³⁷ Różne zadania wywiadowcze przeciwko Polsce w: Władysław Kozaczuk, *Bitwa o tajemnice. Służby wywiadowcze Polski i Rzeszy Niemieckiej 1922–1939* (Warszawa: Książka i Wiadza, 1977), 447–466.

pewien oficer Abwehry podkreślał, że zmiany w działalności szpiegowskiej przeciwnika mogłyby w takim samym stopniu dotyczyć Tajnego Wywiadu Zagranicznego. Poza „kardynalnymi kwestiami militarnej obrony kraju” na znaczeniu zyskały jego zdaniem również kwestie gospodarcze, techniczne i polityczne, co jest bezpośrednim skutkiem wojny światowej.³⁸ W Tajnym Wywiadzie Zagranicznym najpóźniej do końca lat dwudziestych XX w. utworzono referaty ds. gospodarki i techniki.

Państwa „neutralne”, jak na przykład Szwajcaria, Holandia lub Hiszpania, były ważnymi bazami operacyjnymi reaktywowanego już na początku 1919 r. Tajnego Wywiadu Zagranicznego.³⁹ Łącznie rzecz biorąc, w centrum jego zainteresowań znajdowała się Europa. Na całym świecie operował przede wszystkim wywiad Marynarki. Według Buchheita dysponował on ponad setką raportujących współpracowników.⁴⁰ Szczegóły dotyczące tej „służby rozpoznawczej” nie są dostępne. Nieco lepszy jest stan zachowania źródeł dotyczących tak zwanej Światowej Służby Wywiadowczej (*Weltnachrichtendienst*, WND). W 1928 r. została ona wcielona do Abwehry, jednak w związku z jej nieskutecznością została rozwiązana już na początku lat trzydziestych XX w.⁴¹

Scenariuszem zagrożenia, którego nie można było nie doceniać, była współpraca wroga wewnętrznego i zewnętrznego, jak na przykład kontakty między Komunistyczną Partią Niemiec (KPD)⁴² a Związkiem Sowieckim⁴³, między separatystami z Nadrenii a Francją⁴⁴ oraz między osobami należącymi do polskiej mniejszości w Niemczech i Polsce.

³⁸ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlin-Dahlem (dalej: GStA PK), I. HA, Ministerium des Innern (dalej: Mdl), Rep. 77, Tit. 4060, nr 241, Major Otto Hartmann, Aus dem Grenzgebiet zwischen Wirtschaftsspionage und Verrat militärischer Geheimnisse (Abwehrbesprechung in Hamburg am 21. Mai 1930). W latach 1926–1931 Hartmann był szefem Wydziału III. Na początku wojny w 1939 r. był dowódcą XXX Korpusu Armijnego.

³⁹ Menzel, „Organisationsgeschichte,” 106 i n.

⁴⁰ Buchheit, *Der deutsche Geheimdienst*, 31.

⁴¹ TNA, WO 204/12927, MI5, Etappenorganisation der Kriegsmarine, b.m., 30 VII 1946 r. Tak, jak Światowa Służba Wywiadowcza, również utworzona w 1934 r. w charakterze jej następczyni Służba Etapowa (*Etappendienst*) służyła w strukturze Abwehry przede wszystkim jako logistyczne wsparcie operacji Marynarki Rzeszy i nie stanowiła służby wywiadowczej *sensu stricto*.

⁴² Bernd Kaufmann et al., *Der Nachrichtendienst der KPD 1919–1937* (Berlin: Dietz Vlg Bln/BUGRIM, 1993).

⁴³ Raymond W. Leonard, *Secret Soldiers of the Revolution. Soviet Military Intelligence 1918–1933* (Westport, Conn.: Praeger, 1999), w szczególności rozdz. 6.

⁴⁴ Gerhard Gräbe i Matthias Spindler, *Die Pfalzbefreier. Volkes Zorn und Staatsgewalt im bewaffneten Kampf gegen den pfälzischen Separatismus 1923/1924* (Ludwigshafen: pro MESSAGE, 2005).

Pod koniec lat dwudziestych XX w. Tajny Wywiad Zagraniczny (Grupa I Abwehry) był podzielony na sześć referatów.⁴⁵ Referat Kraje Zachodnie (Ia) rozpracowywał państwa zachodnioeuropejskie i ich kolonie, Referat Kraje Wschodnie (Ib) państwa wschodnioeuropejskie, Skandynawię, kraje bałtyckie oraz Bałkany. Kolejne referaty podzielone były tematycznie: Referat Technika (Ic) zajmował się wyposażeniem i uzbrojeniem zagranicy. Referat Gospodarka (Id) rozpracowywał przemysł zbrojeniowy i występowanie surowców. Referat „Mniejszości” (If) próbował pozyskiwać te ostatnie za granicą na potrzeby Abwehry. Referat Środki Tajne (Ih) odpowiedzialny był za wyposażanie w tajne tusze, specjalne aparaty fotograficzne, radiostacje itd. Spośród oficerów jedynie kierownik Grupy był aktywnym oficerem, wszyscy szefowie referatów byli oficerami w st. spocz. zatrudnionymi przez Abwehrę. Wraz z rozwojem Abwehry po 1933 r. przywrócono ich do służby i pozostali w jej szeregach. Jedynie kierownik Grupy wystąpił w latach trzydziestych XX w. ze służby wywiadowczej. Potwierdza to, że Abwehra, tak samo jak Reichswehra, w swojej ogólności była „organizacją kadrową” dla modernizacji rozwijających się od 1933 r. we wzmożonym tempie sił zbrojnych.⁴⁶

4. Źródła Tajnego Wywiadu Zagranicznego

4.1. Służba wywiadowcza z wykorzystaniem agentów

Z jakich źródeł korzystał wywiad zagraniczny poza tak zwanymi źródłami otwartymi, do jakich należy na przykład analiza prasy codziennej? Najtrudniej zebrać informacje i opisać zagadnienie służby wywiadowczej z udziałem agentów. Agenci byli z reguły „płatkami” – bardzo rzadko udawało się umieścić agenta w centrum aparatu władzy przeciwnika. Abstrahując od trudności związanych ze znalezieniem dokładnie takich osób, które miały dostęp do istotnych informacji, problemem pozostawała ocena rzetelności tych osób i ich raportów. Nierzadko oszuści próbowali sprzedawać sfałszowane dokumenty, zawsze istniało niebezpieczeństwo wprowadzania w błąd lub prowokacji. Brakuje pewnych informacji, które pozwoliłyby na ocenę intensywności działania i sukcesów Tajnego Wywiadu Zagranicznego. Brak danych na temat liczby agentów (osób zaufanych, *Vetrauensmann*, *V-Mann*) działających w krajach docelowych. W żadnym razie nie należy

⁴⁵ Struktura wynika z: BStU, ZR 920 A 131, Erwin Stolze, Aufzeichnungen (Juli 1951), [Moskwa], 3–91. Brakuje informacji dotyczących łącznej liczby pracowników Grupy I pod koniec lat dwudziestych XX w. Dla porównania: w kwietniu 1930 r. Grupa III (kontrwywiad) liczyła 18 pracowników (aktywnych i zatrudnionych oficerów oraz osób personelu biurowego); BA-MA, AA/A, RW 5/195b, Abwehrabteilung, Geschäftseinteilung für Gruppe III (gültig ab 1.4.1930), Berlin, 25 III 1930 r., 3–5.

⁴⁶ Buchheit, *Der deutsche Geheimdienst*, 40.

zakładać, że za każdą nerwową informacją prasową krył się faktyczny przypadek szpiegostwa, nie każde *dementi* placówek niemieckich odpowiadało prawdzie.

Abwehra znalazła wielu agentów wśród osób wywodzących się z mniejszości narodowych za granicą – również wśród Niemców – na przykład w Polsce i Republice Czechosłowacji. I tak Erwin Stolze podał: „Angażowanie do służby wywiadowczej osób narodowości niemieckiej w Polsce oraz Niemców Sudeckich w Czechosłowacji jako zwartej mniejszości narodowej nie było przewidziane, ponieważ ta placówka Abwehry miała już kontakt z odpowiednimi członkami tej grupy narodowościowej”.⁴⁷ Wykorzystywanie członków mniejszości narodowej było sprawą delikatną, ponieważ w przypadku zdemaskowania działalność poszczególnych członków tej mniejszości zawsze stanowiła zagrożenie dla niej jako całości.

Istotne było również przesłuchiwanie dezerterów, przede wszystkim z armii polskiej i francuskiej. Łącznie trudno jednak podać ogólne informacje dotyczące intensywności i wyników działań służby wywiadowczej z udziałem agentów. Oscar Reile, komisarz policji w Wolnym Mieście Gdańsku i jednocześnie przedstawiciel, a potem oficer Abwehry, stwierdził w pamiętnikach, że mimo swojej słabości Abwehra była w stanie wiele osiągnąć. Jak twierdził, w latach dwudziestych XX w. „zawsze było się dobrze poinformowanym o przygotowaniach mobilizacyjnych Polski i zamiarach jej rządu”.⁴⁸ W całkowitym przeciwieństwie do tego stwierdzenia minister Reichswehry Groener podkreślał w 1928 r., że Polska jest wprawdzie jedynym krajem, którym Reichswehra poważnie się interesuje, jednakże nie wiadomo prawie nic o jej sytuacji militarnej, ponieważ „pozyskane od agentów informacje dotyczące Polski” były stosunkowo bezwartościowe.⁴⁹ W charakterze źródła zaradczego Groener żądał nie intensyfikacji działalności agenturalnej, lecz mianowania *attaché* wojskowego w Warszawie. Tego typu działalność oznaczała przede wszystkim analizę jawnych, a nie tajnych informacji. Tajny Wywiad Zagraniczny niekoniecznie był więc właściwym organem do zaspokajania potrzeby Reichswehry w zakresie informacji.⁵⁰ Ostatecznie nie mianowano *attaché* wojskowego, lecz powierzono dyplomacie poselstwa w Warszawie w osobie Karla von Du Moulin (1893–1976) odpowiednie

⁴⁷ BStU, ZR 920 A 131, Erwin Stolze, Aufzeichnungen (Juli 1951), [Moskwa], 3–91. Według Stolze Referat Abw. If (mniejszości) na Zachodzie nawiązał kontakty „z Flamandami, a potem z Bretończykami”; *ibid.* [tam bez informacji na temat daty].

⁴⁸ Reile, *Geheime Ostfront*, 96.

⁴⁹ Politische Archiv des Auswärtigen Amtes w Berlinie (dalej: PAAA), R 30045, Aufzeichnung Walter Zechlin über ein Gespräch mit Wilhelm Groener, Berlin, 18 IV 1928 r., 144–145.

⁵⁰ Instytucja *attaché* wojskowego została zlikwidowana w 1920 r., a jej funkcję przejęli dyplomaci. Zob. Kehrig, *Die Wiedereinrichtung*, 38–42, przyp. 15.

zadania. Groener był w najwyższym stopniu zadowolony z jego raportów.⁵¹ Niemieckiego *attaché* wojskowego w Warszawie mianowano dopiero w kwietniu 1933 r. Został nim gen. mjr Max Joseph Schindler (1880–1963). Schindler składał w Berlinie raporty dotyczące spraw wojskowo-politycznych, sporządzał jednak także pojedyncze raporty dla Abwehry.⁵² Według Gerta Buchheita już od 1923 r. Abwehra była informowana o Polsce na bieżąco i dosyć dobrze. Jak twierdził, po roku 1930/31 nie istniał tam praktycznie już żaden obiekt wojskowy, który nie zostałby rozpracowany.⁵³ Jednakże pewien memoriał z początku 1934 r. przedstawiał raczej powściągliwy obraz działalności Tajnego Wywiadu Zagranicznego na Wschodzie.⁵⁴

4.2. Służba wywiadowcza z użyciem środków technicznych

Obok służby wywiadowczej z wykorzystaniem agentów coraz ważniejszy stawał się wywiad techniczny. Najistotniejsze było rozpoznanie radiowe, realizowane za pośrednictwem Centrum Szyfrów, a tym samym również przez wyżej wspomniane placówki nasłuchowe.⁵⁵ Nie da się jednak ustalić żadnych ogólnych informacji na temat ilościowej i jakościowej relacji wywiadu technicznego i agenturalnego. Za pewne uznać należy natomiast, że znaczenie Centrum Szyfrów stale rosło w latach dwudziestych XX w.⁵⁶ Poza rozpoznaniem radiowym Abwehra dysponowała możliwościami technicznymi pozwalającymi na przechwytywanie telegramów i nasłuch rozmów telefonicznych. Technicznie możliwe było również podsłuchiwanie rozmów przez mikrofony. W pewnym wewnętrznym dokumencie wśród możliwych celów wymieniono m.in. „biura, gabinety posiedzeń, prywatne pokoje, pokoje hotelowe, pomieszczenia klubowe, restauracje, miejsca regularnych spotkań w restauracjach”. Wykorzystywanie mikrofonów w takich celach musiało być w czasie pokoju zatwierdzane przez Abwehrę.

⁵¹ PAAA, R 30805, Reichswehrminister Wilhelm Groener an das Auswärtige Amt, Berlin, 26 II 1930 r., 238.

⁵² W tezcze o sygn. PAAA, R 30095 znajduje się wiele dalszych wskazówek, że Schindler składał raporty także Abwehrze. Ich treść niestety nie zachowała się.

⁵³ Buchheit, *Der deutsche Geheimdienst*, 117.

⁵⁴ BA-MA, Nachgeordnete Dienststellen und Einheiten des Amtes Ausland/Abwehr, RW 49/49, Vorschläge zur Belebung des geheimen Meldedienstes im Osten, b.m., 28 II 1934 r., 90–98. Przedruk: Marek Andrzejewski, „Materiały do dziejów hitlerowskiej Abwehry pod kątem jej posunięć skierowanych przeciwko polskiemu wywiadowi,” *Dzieje Najnowsze* 15, (1983): 169–180.

⁵⁵ PAAA, TICOM 3887, Sammelheft Richtlinien für Aufklärung durch Nachrichtenmittel, Teil I (H.-Dienst), b.m., b.d., b.p.

⁵⁶ W zespole RW 5 w BA-MA znajdują się 34 tomy „Entzifferungsberichten”.

Nie jest jednak znany ani jeden konkretny przypadek skorzystania z takiej możliwości.⁵⁷ W Berlinie Abwehra podsłuchiwała na początku lat trzydziestych XX w. telefony zagranicznych *attaché* wojskowych i ambasadorów,⁵⁸ a w Gdańsku wspomniany już Oscar Reile podsłuchiwał rozmowy telefoniczne tamtejszego przedstawicielstwa dyplomatycznego Polski.⁵⁹

Pewną ciekawostką jest to, że Rzesza nie posiadała wprawdzie sił powietrznych, jednakże od 1930 r. Abwehra dysponowała własnym rozpoznaniem powietrznym. Z wycarterowanych samolotów fotografowano obszary przygraniczne i przeprowadzano nimi loty zwiadowcze, przede wszystkim nad Polską i Czechosłowacją.⁶⁰

4.3. Współpraca wywiadowcza

Podstawę pozyskiwania informacji stanowiła współpraca wywiadowcza na różnych poziomach. Działalność Abwehry realizowana była sieciowo i w żadnym okresie nie stanowiła projektu czysto militarnego: nie istniała hermetyczna sfera niejawna, w której działałaby wyłącznie Abwehra. Kooperacja z innymi formacjami była warunkiem jej pracy. Ważne były instytucje państwowe, jak na przykład Poczta Rzeszy lub wywiad płytki, prowadzony przez służby celne i policję graniczną. Bardzo istotne były niemieckie przedstawicielstwa zagraniczne, choć stosunki między Abwehrą a Ministerstwem Spraw Zagranicznych nigdy nie układały się bezkonfliktowo. Bezpośrednio po reaktywacji Tajnego Wywiadu Zagranicznego na początku 1919 r. niemieccy dyplomaci zwrócili się przeciwko działalności wywiadowczej Abwehry, ponieważ upatrywali w niej obciążenia dla realizacji zadań w polityce międzynarodowej.⁶¹ Ta nieufność

⁵⁷ PAAA, TICOM 3887, Reichwehrministerium, Inspektion der Nachrichtentruppen (In 7)/Chiffrierstelle, Richtlinien für die Aufklärung durch Nachrichtenmittel. Teil V: Abhördienst (1929), b.m., b.p. W kwestii wewnętrznego wykorzystania Abwehry zob. Heinrich Muth, „Schleicher und die Gewerkschaften 1932. Ein Quellenproblem,” *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 29, (1982): 189–215.

⁵⁸ David Irving, *Das Reich hört mit. Görings ‚Forschungsamt‘. Der geheimste Nachrichtendienst des Dritten Reiches* (Kiel: Arndt Verlag, 1989), 13. Źródłem tej informacji jest wywiad z Walterem Seifertem (patrz przypis 24) z 19 VIII 1970 r. Według niego Centrum Szyfrów dysponowało możliwością podsłuchiwania jednocześnie 20 połączeń.

⁵⁹ Reile, *Geheime Ostfront*, 19 i n., 66–67.

⁶⁰ BA-MA, Operational History (German) Section der Historical Division der US-Army/Studiengruppe Luftwaffe, ZA 3/688, Theodor Rowehl, Chronik der Aufklärungsgruppe des Oberbefehlshabers der Luftwaffe, b.m., 1950 r., b.p. Na temat historii niemieckiego rozpoznania lotniczego zob. Philipp Vogler, *Die deutsche militärische Luftbildaufklärung. Von den Anfängen bis 1945* (Karlsruhe: KIT Scientific Publishing, 2020).

⁶¹ Zob. na przykład „Ernst Langwerth von Simmern, Unterstaatssekretär im Auswärtigen Amt an Reichswehrminister Gustav Noske, 30. April 1919,” w *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik*, red. Walter Bußmann, Seria A, t. 1, nr 242 (Göttingen: Vandenhoeck u.

ze strony Ministerstwa Spraw Zagranicznych towarzyszyła Reichswerze i Abwehrze przez cały okres trwania Republiki Weimarskiej. O tym, jak głęboka była przepaść między dyplomatami a wojskiem, świadczy uwaga niemieckiego przedstawiciela w Madrycie, który w 1929 r. – odwołując się do własnych doświadczeń z okresu wojny światowej – przestrzegał przed nowo mianowanym *attaché* wojskowym w Konstantynopolu, nazywając go „źmiją” na łonie tamtejszego przedstawicielstwa.⁶² Nieufność odnosiła się nie tyle do samej osoby, lecz instytucji *attaché* wojskowego, stanowiącej konkurencję wobec Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Nawet jeśli Abwehra bardzo ściśle współpracowała z resortem spraw zagranicznych na poziomie referatów krajowych, nie można znaleźć dowodów na systematyczne dostarczanie Ministerstwu informacji o swoich działaniach przez Abwehrę. Z całą pewnością można powiedzieć, że dopiero po wprowadzeniu obowiązkowej służby wojskowej w 1935 r. do Ministerstwa wpływałyienne meldunki sytuacyjne Abwehry.⁶³ Co do całego okresu trwania Republiki Weimarskiej, jak do tej pory nie da się dowiedzieć, by miało miejsce porównywalne bieżące składanie raportów przez Abwehrę w sytuacjach kryzysów międzynarodowych.

W pojedynczych przypadkach dyplomaci pracowali za zgodą Ministerstwa Spraw Zagranicznych na rzecz Abwehry – i tak znanych jest dwóch pracowników konsulatów w Katowicach i Toruniu, którzy na początku lat trzydziestych XX w. działali jako agenci.⁶⁴ W innych przypadkach oficerowie łącznikowi Abwehry „wcielani” byli do przedstawicielstw zagranicznych – na przykład w litewskiej stolicy Kownie (kpt. w st. spocz. Hans Klein /1882–1939/) ⁶⁵ oraz w Wiedniu (gen. mjr w st. spocz. Jaspas Kundt /1872–1940/) ⁶⁶. W Kownie kpt. w st. spocz. Klein pozostawał w kontakcie między innymi z litewskimi i łotewskimi służbami wywiadowczymi. W Madrycie Marynarka Rzeszy umieściła dziennikarza Franza Rittera von Gossa (1896–1951). Po przejściu służby wywiadowczej marynarki został on przyjęty do Abwehry. Po niedługim czasie okazał się w daleko idącym stopniu

Ruprecht), 461–462; „Friedrich Rosen, Gesandter in Den Haag an das Auswärtige Amt, 10. Februar 1919,” w *ibid.* nr 115, 202 i n.

⁶² PAAA, R 32757, Johannes von Welczek do Carla von Schuberta, Berlin, 1 III 1929 r., 95–99.

⁶³ Zob. teczka o sygn. PAAA, R 34019.

⁶⁴ PAAA, PERS g 7, Deutsche Botschaft Brüssel an das Auswärtige Amt, Bruksela, 19 V 1941 r., b.p.; Erklärung Gesandtschaftsrat Hoops, Peking, 28 IV 1941 r., b.p. Działalność ta nie znalazła odbicia w aktach Ministerstwa Spraw Zagranicznych.

⁶⁵ Zob. teczka o sygn. PAAA, Kowno 5, dotycząca w całości aktywności Kleina.

⁶⁶ Kehrig, „Zwischen Anpassung und Widerstand. Die Militärbeziehungen zwischen Österreich und Deutschland 1918 bis 1938,” *Blätter für österreichische Heereskunde* 3, (1987): 45–60.

bezużyteczny i kontakty z nim zostały zerwane.⁶⁷ Abwehra współpracowała również z niemieckimi przedsiębiorstwami, na przykład z firmą Spedition Schenker.⁶⁸

Współpraca Abwehry nie ograniczała się jednak do samych Niemiec, współdziałano również z wywiadami zagranicznymi. Na temat tej działalności dysponujemy bardzo niewieloma, szczątkowymi informacjami. W żadnym razie nie składają się one na obraz homogenicznego systemu powiązań. Na pierwszym planie znajdowała się wymiana informacji oraz pomoc techniczna. I tak na przykład Abwehra pozostawała w kontakcie m.in. z wywiadem austriackim i węgierskim – oba państwa nieufnie inwigilowały się wzajemnie. Kontakty wywiadowcze były utrzymywane z Łotwą i Litwą, które dostarczały obszernych raportów na temat Wojska Polskiego. W Finlandii Abwehra szkoliła szyfrantów. Jednym z najważniejszych obszarów współpracy była kooperacja z Armią Czerwoną, która ukierunkowana była przede wszystkim przeciwko Polsce.⁶⁹ Jednocześnie Reichswehra gromadziła informacje dotyczące Armii Czerwonej – o ile wiadomo, do 1933 r. nie prowadziła jednak systematycznej działalności szpiegowskiej przeciwko Związkowi Sowieckiemu.⁷⁰

Kapitan Hubert Lanz (1896–1982), w latach 1929–1933 referent T3 ds. Polski, dwukrotnie, w 1930 i 1932 r., odwiedził służbowo Moskwę, by tam wymienić informacje z Armią Czerwoną. Jego zdaniem stan wiedzy Sowieców na temat Polski był lepszy niż Niemców.⁷¹

W badanym okresie Abwehra ściśle współpracowała z grupą ukraińskich separatystów o nazwie Ukraińska Organizacja Wojskowa (*Українська Військова Організація*, UWO).⁷² W 1923 r. Abwehra zawarła z UWO umowę i szkoliła jej członków m.in. w zakresie działalności sabotażowej i wywiadowczej, w zamian zaś otrzymywała informacje. Osobą odpowiedzialną

⁶⁷ PAAA, R 30045b, Vermerk, Berlin, 3 X 1931 r., 352.

⁶⁸ BAB, Reichskanzlei, R 43/4083, Vermerk betr. Differenzen zwischen Oberstleutnant a.D. Ahlemann und Direktor Katter von Schenker, Berlin, 16 X 1933 r., 1–6.

⁶⁹ Nie istnieje ogólne opracowanie dotyczące kontaktów wywiadowczych między Reichswehrą i Armią Czerwoną. W kwestii tej zob. Manfred Zeidler, *Reichwehr und Rote Armee 1920–1933. Wege und Stationen einer ungewöhnlichen Zusammenarbeit* (München: R. Oldenbourg, 1993).

⁷⁰ Reile, *Geheime Ostfront*, 224. Na temat rozmowy z szefem Oddziału Obcych Wojsk Lądowych pewien dyplomata zanotował jesienią 1932 r., że do tej pory Oddział opracowywał rosyjskie i polskie plany koncentracji; PAAA, R 30045b, Aufzeichnung über Gespräch mit Oberst Fischer, b.m., (28 X 1932 r.).

⁷¹ BA-MA, NI General der Gebirgstruppen Hubert Lanz, N 562/22, Hubert Lanz, Unsere Berliner Zeit. Meine Dienstjahre im Reichswehrministerium (Eintrag vom 10.5.1971), b.m.

⁷² W roku 1928 z połączenia Ukraińskiej Organizacji Wojskowej z różnymi organizacjami studenckimi powstała Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów (OUN).

za ten obszar w Abwehrze był mjr w st. spocz. Fritz Voss, kierownik referatu ds. mniejszości (If.) Łącznie wyszkolono przypuszczalnie kilkuset Ukraińców.⁷³ Ukraińska Organizacja Wojskowa dokonywała w Polsce aktów sabotażu i szpiegowała na rzecz Abwehry. O ile wiadomo, Abwehra nie zlecała jednak żadnych konkretnych aktów sabotażu. W ramach planów strategicznych Reichswehry UWO odgrywała rolę trudną do określenia. Początek scenariusza gry wojennej Dowództwa Wojsk Lądowych (*Kriegsspiels der Heeresleitung*) obejmował między innymi również „Osłabienie polskiej siły ofensywnej na skutek wewnętrznych wydarzeń politycznych”. Uczestnicy gry wojennej musieli uwzględniać ukraińskie wystąpienia, które zaangażowałyby znaczne siły polskie.⁷⁴ Podkreślić należy, że takie wsparcie ze strony terrorystycznych strategii mniejszości narodowych w Europie w latach dwudziestych XX w. nie było przypadkiem odosobnionym.⁷⁵ Jednocześnie bowiem polski wywiad organizował podobne przedsięwzięcia w Związku Sowieckim, a również w Niemczech przygotowywał wojnę partyzancką.⁷⁶ Już w 1920 r. Sztab Generalny Wojska Polskiego rozpoczął na terytorium niemieckim przygotowania do działań sabotażowych „na czas pokoju i wojny”.⁷⁷ Plany te Reichswehra przejrzała najpóźniej w 1921 r.⁷⁸

5. Abwehra i tajna wiedza Reichswehry

„*Did it matter?*” – takie pytanie padło w pewnym opracowaniu dotyczącym historii służb wywiadowczych w okresie zimnej wojny.⁷⁹ Do odpowiedzi na to pytanie w odniesieniu do Tajnego Wywiadu Zagranicznego

⁷³ Frank Golczewski, *Deutsche und Ukrainer. 1914–1939* (Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2010). Autor dziękuje prof. Golczewskiemu za jego cenną pomoc!

⁷⁴ PAAA, R 35820, [Dokument bez tytułu], b.m., b.d., 161–163.

⁷⁵ Analiza w: Stefan Troebst, „Nationalismus und Gewalt im Osteuropa der Zwischenkriegszeit. Terroristische Separatismen im Vergleich,” *Bulgarian Historical Review* 24, nr 2 (1996): 25–55.

⁷⁶ Timothy Snyder, „Covert Polish Missions across the Soviet Ukrainian Border, 1928–1933,” w *Confini. Costruzioni, Attraversamenti, Rappresentazioni*, red. Silvia Salvatici (Soveria Mannelli: Rubbettino, 2005), 55–78. W latach dwudziestych XX w. również japońskie i włoskie służby wywiadowcze wspierały oddziały ukraińskie przeciwko Związkowi Sowieckiemu.

⁷⁷ Edward Długajczyk, *Grupy Z i N. Polskie przygotowania dywersji wojskowej w Niemczech w latach 1921–1925* (Opole: Państwowy Instytut Naukowy, Instytut Śląski w Opolu, 1997), 107 i n.

⁷⁸ Zob. skąpe dane o przygotowywanej przez stronę polską „*Parteigängerkrieg*”, czyli wojnie partyzanckiej w: Staatsbibliothek zu Berlin, Ud 7559/10, Reichswehrministerium/Heeres-Statistische Abteilung, *Kurze Zusammenstellung über die polnische Armee*, Berlin 1923.

⁷⁹ Michael Herman, „Intelligence in the Cold War: Did it Matter?,” w *Geheimdienste, Diplomatie, Krieg. Das Räderwerk der Internationalen Beziehungen*, red. Carlos Collado Seidel (Münster: Lit Verlag, 2013), 55–69.

Abwehry w okresie Republiki Weimarskiej brakuje obecnie danych ilustrujących wykorzystanie dostarczanych informacji. W zakresie działalności wywiadowczej w tym czasie nadal mamy do czynienia ze znaczną luką w wiedzy, jeśli chodzi o rekonstrukcję jej znaczenia dla procesu decyzyjnego dowództwa militarnego i politycznego. Nie są dostępne praktycznie żadne raporty Abwehry. Wskutek tego wyniki pracy rozpoznawczej pozostają w znacznej mierze nieznane. Chociaż Abwehra stale wymieniała się informacjami z Ministerstwem Spraw Zagranicznych, w pozostałych po nim aktach znajduje się bardzo niewiele raportów Abwehry. Przymuszczała nie składała je regularnie i systematycznie jedynie placówkom militarnym.

Ogólnie rzecz biorąc, bardzo niewiele wiadomo o tym, do jakich komórek wewnątrz Reichswehry i poza nią w ogóle wpływały informacje od Abwehry i jak wykorzystywano je w praktyce militarnej. A jeżeli już dostępne są odpowiednie dokumenty, trudno określić, jaki udział w pozyskiwaniu informacjach miał Tajny Wywiad Zagraniczny. Jest tak na przykład w przypadku opracowanego w 1923 r. przez Wydział Statystyczny Wojsk Lądowych „Krótkiego zestawienia informacji na temat polskiej armii”. Stąd też nie jest możliwe przeanalizowanie kwestii wykorzystania tych raportów przez instytucje wojskowe i cywilne. I tak nie można określić na przykład tego, jaki wpływ na podejmowanie decyzji i sytuację Reichswehry miały raporty na temat Polski.

Zupełnie nic nie wiadomo na temat punktów stykowych między Abwehrą a przywództwem politycznym. W pojedynczych przypadkach istnieją dowody na to, że kierownicy Abwehry brali udział w posiedzeniach gabinetu, choć udział ich nie odznaczał się niczym szczególnym. Wiadomo, że kierownik Abwehry raz w miesiącu składał raporty ministrowi Reichswehry oraz prezydentowi Rzeszy (w ramach jego funkcji Naczelnego Wodza Reichswehry).

Z pewnością między 1919 a 1933 r. Abwehra nie była wszechmocnym, wszechwiedzącym aparatem, jednak w żadnym razie ta militarna służba wywiadowcza nie stanowiła także owej *quantité négligeable*, jak to przedstawiano przede wszystkim w starszej literaturze. Z pewnością Abwehra była bardzo małą organizacją. Dysponowała jednak większą liczbą pracowników oraz placówek i realizowała – jak pokazuje przykład współpracy z UWO – swoje cele również o wiele agresywniej, niż dotychczas sądzono. Jej nastawienie nie było jedynie defensywne i nie zajmowała się tylko kontrwywiadem. Działalność wywiadowczą zaczęła ponownie prowadzić już na początku 1919 r. W tym samym roku świadomie nadano jej miano „Grupa Abwehry”, aby zawoalować jej charakter.⁸⁰

⁸⁰ Menzel, „Organisationsgeschichte,” 108.

Po co więc w ogóle zajmować się historią służby wywiadowczej małej armii pobitego kraju? Właśnie ze względu na swoją słabość militarną Reichswehra skazana była na rzetelne informacje dotyczące ewentualnych przeciwników. Jednocześnie aktywność wywiadowcza otwierała możliwości działań tajnych. Jako przykład podać można wyżej opisane wspieranie nacjonalistów ukraińskich przez Abwehrę. Wreszcie możliwość niezależnego śledzenia rozwoju sytuacji międzynarodowej i możliwość jej oceny oznaczały również wzmocnienie Reichswehry w strukturze politycznej Republiki – przede wszystkim wobec Ministerstwa Spraw Zagranicznych.

Bibliografia

Archiwalia

- Bundesarchiv Abteilung Berlin-Lichterfelde
R 43 Reichskanzlei
R 3003 Oberreichsanwalt beim Reichsgericht
Bundesarchiv Abteilung Militärarchiv we Fryburgu Bryzgowijskim
N 562 Nachlass Lanz, Hubert (General der Gebirgstruppe)
N 975 Nachlass Patizg Conrad, Admiral
PH 3 Großer Generalstab der Preußischen Armee /Oberste Heeresleitung des Deutschen Heeres
RW 5 Amt Ausland/Abwehr
RW 49 Nachgeordnete Dienststellen und Einheiten des Amtes Ausland/Abwehr
ZA 3 Operational History (German) Section der Historical Division der US-Army /Studiengruppe Luftwaffe
Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik w Berlinie
Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlin-Dahlem
I. HA, Ministerium des Innern
The National Archives, Kew
Politische Archiv des Auswärtigen Amtes w Berlinie
Staatsbibliothek zu Berlin

Zbiory dokumentów:

- Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945*. Tomy 1–75. Baden-Baden–Frankfurt/M.–Göttingen: u.a., 1950–1995.
Golecki, Anton, red. *Das Kabinett Bauer: 21. Juni 1919 bis 27. März 1920*. T. 1. Boppard am Rhein: Harald Boldt, 1980.
Müller, Norbert i Helma Kaden, red. *Das Amt Ausland/ Abwehr im Oberkommando der Wehrmacht: Eine Dokumentation*. Bremerhaven: Bundesarchiv, 2005.

Opracowania:

- Altenhöner, Florian. „Augen und Ohren der Reichswehr: Der Geheime Meldedienst der Abwehr, 1919–1933.” W *Kampf um Wissen – Spionage, Geheimhaltung und*

- Öffentlichkeit zwischen Nationalstaat und Globalisierung (1870–1940). Red. Lisa Medrow, Daniel Münzner i Robert Radu, 194–213. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2015. https://doi.org/10.30965/9783657781447_012.
- Altenhöner, Florian. „No license to know: Political crisis and the fragmentation and privatisation of surveillance: Germany, 1918/ 1920.” W *Private Security and Modern States: Historical and Comparative Perspectives*. Red. David Churchill, Dolores Janiewski i Pieter Leloup, 195–213. London: Routledge, 2020.
- Altenhöner, Florian. „Selective Transparency. Private intelligence services in Germany, 1918/1934.” W *History of Transparency in Politics and Society*. Red. Jens Ivo Engels, Martin Mainka i Sandra Zimmermann, 89–103. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2021.
- Altenhöner, Florian. „«Spionitis» – reale Korrelate und Deutungsmuster der Angst vor Spionen, 1900–1914.” W *Kollektive Identitäten und kulturelle Innovationen. Ethnologische, soziologische und historische Studien*. Red. Werner Rammert, Gunther Knaute, Klaus Buchenau i Florian Altenhöner, 77–91. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2001.
- Alvarez, David. „Wilhelm Fenner and the Development of the German Cipher Bureau, 1922–1939.” *Cryptologia* 31, (2007): 152–163, <https://doi.org/10.1080/01611190601038225>.
- Andrzejewski, Marek. „Materiały do dziejów hitlerowskiej Abwehry pod kątem jej posunięć skierowanych przeciwko polskiemu wywiadowi.” *Dzieje Najnowsze* 15, z. 3 (1983): 169–180.
- Bergien, Rüdiger. *Die bellizistische Republik. Wehrkonsens und „Wehrhaftmachung” in Deutschland 1918–1933*. München: De Gruyter Oldenbourg, 2012.
- Bradley, Dermot, red. *Die Generale des Heeres 1921–1945*. T. 4. Osnabrück: Biblio Verlag, 1986.
- Buchheit, Gert. *Der deutsche Geheimdienst. Geschichte der militärischen Abwehr*. München: Paul List Verlag, 1966.
- Chapman, John W. M. „No Final Solution. A Survey of the Cryptologic Capabilities of German Military Agencies, 1926–1935.” *Intelligence and National Security* 1, (1986): 13–47.
- Długajczyk, Edward. *Grupy Z i N. Polskie przygotowania dywersji wojskowej w Niemczech w latach 1921–1925*. Opole: Państwowy Instytut Naukowy, Instytut Śląski w Opolu, 1997.
- Faulkner, Marcus. „The Kriegsmarine, Signals Intelligence and the Development of the B-Dienst Before the Second World War.” *Intelligence and National Security* 25, (2010): 521–546. <https://doi.org/10.1080/02684527.2010.537030>.
- Funck, Marcus. „Schock und Chance. Der preußische Militäradel in der Weimarer Republik zwischen Stand und Profession.” W *Adel und Bürgertum in Deutschland. Entwicklungslinien und Wendepunkte im 20. Jahrhundert*. Redakcja Heinz Reif, 127–171. Berlin–Boston: De Gruyter, 2001.
- Geyer, Michael. *Aufrüstung oder Sicherheit. Die Reichswehr in der Krise der Machtpolitik 1924–1936*. Wiesbaden: Franz Steiner, 1980.
- Golczewski, Frank. *Deutsche und Ukrainer. 1914–1939*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2010.

- Gräbe, Gerhard i Matthias Spindler. *Die Pfalzbefreier. Volkes Zorn und Staatsgewalt im bewaffneten Kampf gegen den pfälzischen Separatismus 1923/1924*. Ludwigshafen: pro MESSAGE, 2005.
- Hackl, Othmar. *Generalstab, Generalstabsdienst und Generalstabsausbildung in der Reichswehr und Wehrmacht 1919–1945. Studien deutscher Generale und Generalstabsoffiziere in der Historical Division der US Army in Europa 1946–1961*. Osnabrück: Biblio Verlag, 1999.
- Herman, Michael. „Intelligence in the Cold War: Did it Matter?“ W *Geheimdienste, Diplomatie, Krieg. Das Räderwerk der Internationalen Beziehungen*. Red. Carlos Collado Seidel, 55–69. Münster: Lit Verlag, 2013.
- Hürten, Heinz, red. *Die Anfänge der Ära Seeckt. Militär und Innenpolitik 1920–1922*. Düsseldorf: Droste, 1979.
- Hürter, Johannes. *Wilhelm Groener: Reichswehrminister am Ende der Weimarer Republik (1928–1932)*. München: De Gruyter Oldenbourg, 1993.
- Irving, David. *Das Reich hört mit. Görings ‚Forschungsamt‘. Der geheimste Nachrichtendienst des Dritten Reiches*. Kiel: Arndt Verlag, 1989.
- Kahn, David. *Hitler's Spies. German Military Intelligence in World War II*. New York: Hodder and Stoughton, 1978.
- Kaufmann, Bernd, Eckhard Reisener, Dieter Schwips i Henri Walther. *Der Nachrichtendienst der KPD 1919–1937*. Berlin: Dietz Vlg Bln/BUGRIM, 1993.
- Kehrig, Manfred. *Die Wiedereinrichtung des deutschen militärischen Attachédienstes nach dem Ersten Weltkrieg (1919–1933)*. Boppard am Rhein: Harald Boldt, 1966.
- Kehrig, Manfred. „Zwischen Anpassung und Widerstand. Die Militärbeziehungen zwischen Österreich und Deutschland 1918 bis 1938.“ *Blätter für österreichische Heereskunde* 3, (1987): 45–60.
- Kozaczuk, Władysław. *Bitwa o tajemnice. Służby wywiadowcze Polski i Rzeszy Niemieckiej 1922–1939*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1977.
- Leonard, Raymond W. *Secret Soldiers of the Revolution. Soviet Military Intelligence 1918–1933*. Westport, Conn.: Praeger, 1999.
- Menzel, Thomas. „Organisationsgeschichte des Amtes Ausland/Abwehr im Spiegel der Aktenüberlieferung im Bundesarchiv/ Militärarchiv, Freiburg i. Br.“ *Militärgeschichtliche Zeitschrift* 67, (2008): 105–136. <https://doi.org/10.1524/mgzs.2008.67.1.105>.
- Meyer, Winfried. „Nachhut-Gefechte. Die Arbeitsgemeinschaft ehemaliger Abwehr-Angehöriger (AGEA)“ *Journal for Intelligence, Propaganda and Security Studies* 6, (2012): 56–78.
- Muth, Heinrich. „Schleicher und die Gewerkschaften 1932. Ein Quellenproblem.“ *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 29, (1982): 189–215.
- Nakata, Jun. *Der Grenz- und Landesschutz in der Weimarer Republik 1918–1933. Die geheime Aufrüstung und die deutsche Gesellschaft*. Freiburg im Breisgau: Rombach 2002.
- Reile, Oscar. *Geheime Ostfront. Die deutsche Abwehr im Osten 1921–1945*. München: Welsermühl, 1963.
- Pahl, Magnus. *Fremde Heere Ost. Hitlers militärische Feindaufklärung*. Berlin: C.H. Links, 2012.

- Rangliste des deutschen Reichsheeres. Bearbeitet im Reichswehrministerium.* Berlin: E.S. Mittler und Sohn, 1923–1932.
- Schottelius, Herbert i Gustav-Adolf Caspar. „Die Organisation des Heeres 1933–1939.” W *Handbuch zur deutschen Militärgeschichte*. T. 4, 289–400. Frankfurt am Main: Bernard & Graefe, 1978.
- Snyder, Timothy. „Covert Polish Missions across the Soviet Ukrainian Border, 1928–1933.” W *Confini. Costruzioni, Attraversamenti, Rappresentazioni*. Redakcja Silvia Salvatici, 55–78. Soveria Mannelli: Rubbettino, 2005.
- Strohn, Matthias. *The German Army and the Defence of the Reich. Military Doctrine and the Conduct of the Defensive Battle 1918–1939*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Troebst, Stefan. „Nationalismus und Gewalt im Osteuropa der Zwischenkriegszeit. Terroristische Separatismen im Vergleich.” *Bulgarian Historical Review* 24, nr 2 (1996): 25–55.
- Vogler, Philipp. *Die deutsche militärische Luftbildaufklärung. Von den Anfängen bis 1945*. Karlsruhe: KIT Scientific Publishing, 2020.
- Zeidler, Manfred. *Reichwehr und Rote Armee 1920–1933. Wege und Stationen einer ungewöhnlichen Zusammenarbeit*. München: R. Oldenbourg, 1993.

STRESZCZENIE

Florian Altenhöner, Tajny Wywiad Zagraniczny Abwehry w latach 1919–1933

W artykule analizie poddano zagadnienie tajnej służby wywiadowczej Abwehry w okresie Republiki Weimarskiej. Przedstawiono stan badań i podstawę źródłową, a przy uwzględnieniu wewnętrznej i zagranicznej sytuacji politycznej Rzeszy Niemieckiej zarysowano poszczególne niemieckie służby wywiadu wojskowego. Różne założenia dotyczące Abwehry okazały się błędne: ani okres 1919–1933 nie był „czasem bezbronności”, ani też traktat wersalski nie zakazał istnienia służb wywiadowczych w Niemczech. Następnie podano ogólne informacje na temat struktury Abwehry i jej działalności. Główna część została poświęcona Wydziałowi I Abwehry, tzw. *Geheimer Meldedienst*, czyli faktycznej służbie szpiegowskiej. Przedstawiono strukturę Abwehry i jej najważniejsze źródła informacji: służba wywiadowcza agenturalna, służba wywiadowcza z wykorzystaniem środków technicznych (rozpoznanie radiowe i lotnicze) oraz jej współpracę z zagranicznymi służbami wywiadowczymi. Przeprowadzona analiza prowadzi do wniosku, że Abwehra i jej służby szpiegowskie stanowiły niewielką, ale docenianą organizację, która od momentu powstania w 1919 r. dostarczała Reichswehrze ważnych informacji. Ze względu na trudności związane z naturą materiału źródłowego pozostały luki, które należy uzupełnić dalszymi badaniami.

Słowa kluczowe: służba wywiadowcza, Rzesza Niemiecka, Polska, okres międzywojenny, polityka zagraniczna, Reichswehra, Europa, Abwehra

SUMMARY

Florian Altenhöner, The Secret Foreign Intelligence Service of the Abwehr 1919–1933

The article analyzes the role of the Abwehr's secret intelligence service during the Weimar Republic. Firstly, the current state of research as well as the basis for the sources are presented, and individual German military intelligence services are outlined, taking into account the internal and foreign political situation of the German Reich. The article then discusses various assumptions regarding the Abwehr that have turned out to be incorrect, i.e. the period between 1919–1933 was not „a time without the Abwehr”, nor did the Treaty of Versailles forbid the existence of intelligence services in Germany. This is followed by general information concerning the structure of the Abwehr and its activities. The main part of the text is devoted to the First Department of the Abwehr, the so-called *Geheimer Meldedienst*, which was the actual espionage service. The structure of the Abwehr and its most important sources of information are presented: intelligence agents, the intelligence services use of technical means (radio and air reconnaissance), and its cooperation with foreign intelligence services. The analysis carried out leads to the conclusion that the Abwehr and its spy services were a small but appreciated organization which, from its inception in 1919, provided the Reichswehr with important information. Due to the difficulties with the nature of the source material, gaps remain and need to be filled by further research.

Keywords: intelligence service, German Reich, Poland, interwar period, foreign policy, Reichswehr, Europe, Abwehr

АННОТАЦИЯ

Флориан Альтенхенер, Секретная служба внешней разведки абвера в 1919–1933 гг.

В статье анализируется вопрос о секретной разведывательной службе – абвере – в период Веймарской республики. В начале статьи автором представлено состояние исследований по данной теме и исходная база, а также рассмотрены отдельные немецкие военные разведывательные службы с учетом внутренней и внешней политической ситуации в Германском Рейхе. Различные ранние предположения об абвере оказались неверными: ни период 1919–1933 годов не был „временем без абвера”, ни Версальский договор не запрещал существование спецслужб в Германии. После этого в статье представляются общие сведения о структуре абвера и его деятельности. Основная часть посвящена 1-му отделу абвера, т.н. *Geheimer Meldedienst*, то есть фактической шпионской службе. Кроме того, в статье представлена структура абвера и его важнейшие источники информации: агентурная разведывательная служба, разведывательная служба с использованием технических средств (радио- и воздушной разведки) и ее сотрудничество с иностранными разведывательными службами. Проведенный

анализ приводит к выводу, что абвер и его шпионские службы были небольшой, но высоко ценимой организацией, которая с момента своего основания в 1919 году предоставляла Рейхсверу важную информацию. В связи с трудностями, связанными с характером исходного материала, остаются пробелы, которые необходимо заполнить путем дальнейших исследований.

Ключевые слова: разведка, Германский Рейх, Польша, межвоенный период, внешняя политика, Рейхвер, Европа, абвер